

در جستجوی ورودی شیراز

بررسی تغییرات منظر ورودی شهر شیراز - دروازه قرآن - از پیش از قاجار تا امروز*

سیما خلیلیان**

کارشناس ارشد معماری منظر، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

مهدی زندیه

دانشیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

آیدا آل هاشمی

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۶ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۱

چکیده امروز ورودی شیراز از سمت اصفهان را «تنگ الله اکبر» و «دروازه قرآن» مشخص می کنند. در طول زمان و دوره های مختلف مؤلفه های متعددی این ورودی طبیعی را تعریف کرده، به آن افزوده یا کاسته و هویت ورودی بودن این محدوده برای شیراز را متحول کرده است. این نوشتار به دنبال پاسخ به این سؤال است که کدام مؤلفه در تعریف ورودی شیراز به صورت تاریخی مانایی داشته و مؤلفه ماهوی شکل دهنده به منظر ورودی شهر شیراز است؟ به منظور پاسخ به این سؤال، نوشتار با شیوه تفسیری-تاریخی، مؤلفه های مختلف شکل دهنده به منظر ورودی شیراز در بیش از یک قرن اخیر را با توجه به بستر تغییرات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی هر دوره تحلیل می کند. نوشتار به صورت مشخص تغییرات منظرین رخ داده در این محدوده را در پنج دوره زمانی آل بویه تا قاجار، پهلوی اول، پهلوی دوم و جمهوری اسلامی مورد بررسی قرار می دهد. نتایج پژوهش نشان می دهد دروازه قرآن در کنار دو مؤلفه دره و کوه های اطراف ورودی به لحاظ عینی و ذهنی در دوره های تاریخی مختلف در شکل دادن به منظر و هویت ورودی شیراز نقش مهمی داشته اند. این مانا بودن به صورت پویا و همگام با تغییرات و نیازهای زمانه دستخوش تغییرات شده اما هیچ گاه از بار منظرین این مؤلفه ها در تعریف ورودی شهر شیراز کاسته نشده است. با این وجود پس از انقلاب اسلامی هویت تاریخی و طبیعی این محدوده به عنوان ورودی شهر شیراز دچار اغتشاش شده است. نتایج نشان می دهد عدم هماهنگ سازی این مؤلفه ها با تغییرات زمان و عدم توجه به اهمیت ماهوی این مؤلفه ها در تعریف هویت ورودی شهر، زمینه حذف، تخریب و یا به حاشیه رانده شدن این مؤلفه ها را فراهم و نقش آن ها در تعریف ورودی شهر شیراز را مخدوش ساخته است.

واژگان کلیدی | تنگ الله اکبر، دروازه قرآن، ورودی شیراز، منظر ورودی شهر.

مؤلفه های ماهوی و افزوده به منظر ورودی شهر شیراز، با رویکردی تاریخی و به صورت سیستماتیک به تحلیل سیر تحول در مؤلفه های شکل دهنده به منظر در ورودی شهر شیراز پردازند. نتایج این نوشتار مشخصاً به شناخت پتانسیل های موجود و نهفته در ساماندهی مجدد محدوده ورودی شهر شیراز یاری می رساند تا با شناخت دقیق از مؤلفه هایی که به صورت تاریخی منظر عینی و ذهنی ورودی شیراز را تعریف می کنند، مداخله در

مقدمه | در فروردین ۱۳۹۸ سیلاب ناگهانی در محدوده دروازه قرآن شهر شیراز به جان باختن ۲۲ نفر منجر شد. اتفاقی که بار دیگر توجهات را به رویکردهای ساماندهی ورودی شهرها به ویژه در شهر شیراز معطوف کرد. رویکرد انتقادی به تغییرات رخ داده در ورودی شهر شیراز که در نهایت به فاجعه ۵ فروردین ۱۳۹۸ انجامید، نویسندگان را بر آن داشت تا به منظور شناسایی

**نویسنده مسئول: ۰۹۳۶۰۴۷۵۶۰۰، sima.khalilian23@gmail.com

ساماندهی این محدوده متناسب با ماهیت تاریخی و فرهنگی آن صورت گیرد. ورودی یک شهر، امکان اتصال دو گستره طبیعی و مصنوع را میسر می‌سازد. این مبادی ورودی، عرصه‌های فضایی هستند که به صورت مفصل، امکان برقراری ارتباط و ایجاد تعامل مناسب میان فضای بیرون شهر و درون شهر را برقرار می‌کنند. اگرچه ماهیت این عرصه فضایی تا حد قابل توجهی تحت تأثیر مؤلفه‌های ماهوی فضای بیرون شهر و درون شهر است، لیکن از هویت ویژه و خاصی برخوردار است (جوهری، پورجعفر، مثنوی و رنجبر، ۱۳۹۱). دروازه یک مکان در دید نخست مدخلی است که امکان حضور در آن محیط را فراهم می‌سازد و امکان حرکت در مراحل بعد را فراهم می‌آورد. معمولاً به هنگام ورود به یک فضا، به سرعت امکان‌ها، گزینه‌ها و جذابیت‌های آن را شناسایی می‌کنیم و به این ترتیب، درباره حرکت بعدی خود در مکان مزبور، تصمیم می‌گیریم (کرمونا و تیزدل، ۱۳۹۰). بررسی سیر و تحول ورودی شهرها از گذشته تا به امروز مبین تحولات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و فن‌آوری است که باگذشت زمان الگوهای زیستی جوامع را در سکونتگاه‌های هر سرزمین تحت تأثیر قرار داده است. این اتفاقی است که در شهر شیراز نیز به صورت ویژه روند تغییرات و مداخلات در ورودی شهر را تعیین کرده است. این نوشتار تلاش می‌کند تصویری ملموس از مؤلفه‌های منظر شکل‌دهنده به ورودی شهر شیراز در هر دوره زمانی نشان دهد و ارتباط این تغییرات را با سایر متغیرها بسنجد و در نهایت مؤلفه‌هایی با مانایی بیشتر که به صورت ماهوی درک ورود به شهر شیراز را شکل داده و مؤلفه‌هایی که به صورت گذرا به عنوان مؤلفه‌های افزوده به منظر ورودی شیراز افزوده شده‌اند و یا هویت ورودی بودن این محدوده را مغشوش کرده‌اند، بیابد. مقاله به صورت قیاسی تغییرات را در پنج دوره زمانی پیش از قاجار، قاجار، پهلوی اول، پهلوی دوم و بعد از انقلاب اسلامی (دهه ۶۰ و ۷۰، دهه ۸۰ و دهه ۹۰) مورد بررسی قرار می‌دهد. به صورت هم‌زمان تغییرات در میزان بارندگی، پوشش گیاهی، جمعیت، میزان مسافر ورودی به شهر و میزان ساخت‌وساز در شهر شیراز به عنوان متغیرهای وابسته و مؤثر در تغییرات منظر ورودی شهر در این بازه‌های زمانی مورد بررسی قرار گرفته و تأثیرات آن‌ها در تغییرات منظر ورودی شهر مورد سنجش قرار می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

منظر ورودی شهرها در پژوهش‌های مختلف مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در این میان بخشی از پژوهش‌ها به بررسی و تحلیل مؤلفه‌های کالبدی شکل‌دهنده به ورودی شهرها پرداخته‌اند (جوهری و همکاران، ۱۳۹۱). در گروهی دیگر به بررسی شرایط نامطلوب ورودی شهرها و اثرات منفی آن به ساکنین پرداخته شده است (عبدالله دخت، ۱۳۹۵). گروهی درصدد تفهیم معیارهای منظرین ورودی شهرهای معاصر (باقری

و منصوری، ۱۳۹۷) و گروهی دیگر از مطالعات به بررسی فضاهای ورودی شهرها و شناخت عوامل نابسامانی این عرصه‌ها پرداخته‌اند (خطیبی و تربت اصفهانی، ۱۳۹۳). گروهی از مطالعات نیز به شناسایی دلایل ناکارآمدی ورودی شهرهای امروزی می‌پردازند (قوام‌پور، ۱۳۸۹). برخی پژوهش‌ها نیز به دنبال تعریف و مفاهیم مرتبط با پدیده ورودی، در جستجوی راهبردهایی ادراکی-بصری در راستای این کیفیات هستند (دانشپور و ماستیانی، ۱۳۹۳). در گروهی دیگر بر دستیابی اصول الزام در طراحی نمادهای ورودی شهرها و ارزیابی کیفیت نماد ورودی تأکید شده است (براتی و نجفی تروجنی، ۱۳۹۵). در گروهی دیگر از پژوهش‌ها سعی بر تفسیر ماهیت فضای ورودی با توجه به ویژگی‌های فرمی، عملکردی و معنایی و تقسیم‌بندی فضای ورودی به سه حوزه نیمه‌مستقل خارجی، مستقل میانی و نیمه‌مستقل داخلی پرداخته شده است (ارجمند و جلیلی‌پور، ۱۳۹۶). در پژوهش‌های اخیر غربی پدیده ورودی شهرها با تکیه بر اصل پویابودن شهر و اینکه شهرها همیشه ناتمام بوده، در تلاش مستمر برای بهبود هستند و به مرور زمان با توجه به کاربران آن‌ها تکمیل می‌شوند (de las Rivas Sanz & Sardá, 2014). بحث ورود به شهرها در مطالعات شهری از وجوه مختلفی مورد بررسی قرار می‌گیرد. از منظر ارتباط با ساختار شهر و تعامل با ساکنان (بحرینی و علی طالب بابلی، ۱۳۸۲)، بحث ورود به شهرها از منظر مشکلات ترافیکی (Adnan, 2007)، از منظر ساماندهی سکونت‌های غیررسمی و تعاملات اجتماعی (Uzun & Simsek, 2015)، از منظر دیوار و دروازه ورودی شهر (Yadin, 1958, Vandorpe, 1995)، ورودی شهرها از منظر اقتصادی (Flinchpaugh, 1996; Miron & Formoso, 2010). اما بحث تداوم تاریخی در مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی کمتر مورد توجه بوده است. و اصولاً در مطالعات منظر کمتر پرداخته شده است. ورودی شیراز و دروازه قرآن نیز موضوع پژوهش‌هایی در سال‌های اخیر بوده‌اند. در گروهی به بررسی مؤلفه‌های تصویر ذهنی ارزیابان شهروندان از محدوده دروازه قرآن شیراز که شامل منطقه‌ای وسیع از ویژگی‌های تاریخی، طبیعی، خاطره‌ای و اجتماعی است پرداخته شده است (فیضی و اسدپور، ۱۳۹۲). در آخرین پژوهش تا به امروز دروازه قرآن شیراز به عنوان یکی از نمونه‌های شاخص که دارای مؤلفه‌های مختلف فضایی و ادراکی در ابعاد گوناگون و همچنین یک فضای شهری با سطح کنش‌گری بالا و فعالیت‌های متنوع است، انتخاب و مورد تحلیل جامع الگوهای رفتاری قرار گرفته است (جوانمردی، سجادی، شبانی و دعایی، ۱۳۹۹). در پژوهش حاضر با تمرکز بر نمونه موردی ورودی شهر شیراز سعی شده است با بررسی و قیاس تغییرات ورودی شهر شیراز از گذشته تاکنون در دوره‌های مختلف زمانی، به تحلیل این تغییرات در بستر تغییرات طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی هر دوره پرداخته و مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شهر شیراز را طبقه‌بندی کند.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع ترکیبی کمی و کیفی بوده و با بهره‌گیری از شیوه پژوهش تفسیری-تاریخی، به‌صورت سیستماتیک سیر و تحول منظر ورودی شهر شیراز از دوره آل‌بویه تا امروز را مورد بررسی قرار می‌دهد. این مقاله به‌صورت مشخص از اسناد تطبیقی کروئولوژیکال شامل ابزارهای تحلیل تصویری (نقشه‌های قیاسی و تایم‌لاین چندلایه) و داده‌های آماری در تحلیل تغییرات منظر بهره‌برده است. روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی، از طریق حضور در فضاهای مختلف این مکان در طول مدت بیش از شش ماه است.

ورودی شهر شیراز

ورودی شهر شیراز با دروازه قرآن در ذهن‌ها شناخته می‌شود. دروازه قرآن در شمال‌شرقی شهر شیراز در تنگ‌الله‌اکبر^۱ میان کوه چهل‌مقام و کوه باباکوهی در مسیر شیراز به سمت شهر اصفهان، واقع شده و به‌عنوان ورودی شهر شیراز شناخته می‌شود. به‌این ترتیب ورود به شهر شیراز، به‌عنوان مهم‌ترین سکانس جداشدن از بستر طبیعت و ورود به بستر انسان‌ساز شهر با بستر طبیعی ویژه و مداخلات انسان‌ساز مورد شناسایی قرار می‌گرفته است. لیکن امروزه همانند بسیاری دیگر از شهرهای کشور با توجه به گسترش شهر و شهرنشینی و عدم توجه به منظر و هویت ورودی شهرها در طرح‌های شهری، ورودی اکثر شهرهای جدید بدون توجه به وجوه عینی و ذهنی شکل‌دهنده به ورودی شهر به‌صورت تاریخی مورد مداخلات اغتشاش برانگیز در منظر قرار گرفته است. درگذشته، برای ورود به شهرها پس از مدت‌ها گذر از میان بیابان یا کوهستان، با رسیدن به مزارع و باغات اطراف شهر، احساس نزدیک شدن به یک مجتمع زیستی در مسافرت ایجاد می‌شد، به‌طوری‌که با عبور از میان این فضاها و رسیدن به یک دروازه این حس تکمیل می‌شد. ورود به شهر یک روند سریع و لحظه‌ای نبود، بلکه پدیده ورود، به‌صورت تدریجی و سلسله‌مراتبی از مناظر بکر بیرون شهر به مناظر شهری شکل می‌گرفت (جوهری و همکاران، ۱۳۹۱؛ باقری و منصور، ۱۳۹۷). با این وجود، ایجاد حس حضور در شهر، یکی از مهم‌ترین کارکردهای ورودی است. در شهرنشینی ایرانی حصارهای منظم، باروها و دروازه‌ها، قلمرو شهر را برای ورود به شهر تعیین می‌کردند. کشاورزی و نیز حضور پاره‌ای از کنش‌های حاشیه شهری تا حد زیادی وارد شونده را پیش از مشاهده دروازه و حصار شهر به نزدیک شدن به شهر آگاه می‌ساخت (ماهان و منصور، ۱۳۹۶). پتانسیل‌های طبیعی در تعریف سلسله‌مراتب ورود و مهم‌تر از آن حس رسیدن و حضور در شهر اهمیت پیدا می‌کنند. عواملی نظیر موقعیت طبیعی، شکل زمین و ویژگی‌های توپوگرافی نظیر کوه، دره

و رودخانه را در تعیین محل ورودی شهرهای قدیم نمی‌توان نادیده گرفت. این عوامل طبیعی دسترسی به شهر را محدود به نقاطی خاص می‌کردند. نمونه بارز آن بنای دروازه قرآن شیراز است (باقری و منصور، ۱۳۹۷). در کنار این، ورودی‌ها به‌عنوان لبه‌های شهری دارای پتانسیل طبیعی قابل توجهی هستند که در پیوند با زیرساخت‌های سبز شهری امکان پیوند با بستر طبیعی را فراهم ساخته و عدم توجه به لایه‌های طبیعی در عرصه‌های ورود به شهر منجر به قطع ارتباط شهر با طبیعت بکر شده و علاوه بر مشکلات زیست‌محیطی، منجر به از بین رفتن زیرساخت‌های طبیعی در شهرهای معاصر می‌شود (Tyrvaainen & Miettinen, 2000). دروازه شهر به‌عنوان نقطه مرزی ورود به شهر، مهم‌ترین نشانه انسان‌ساز در سلسله‌مراتب ورود به شهر است (سعیدی، حبیبی و شیعه، ۱۳۹۶). بافت کالبدی و ساختار مکانی-فضایی شهرها یکی از مهم‌ترین ابعاد هویتی شهرها را شکل می‌دهد زیرا شکل‌گیری بافت هویتی شهری متأثر از اندیشه‌ها، باورها، فعالیت‌ها و سطح فرهنگ جامعه است. در شیراز برهم‌نهی بستر طبیعی ورود و مرز انسان‌ساز ورود به شهر (دروازه) به تعریفی قوی و هدفمند از ورودی برای شهر شیراز انجامیده است. اتفاقی که در دوره‌های مختلف تاریخی باوجود تغییرات متعدد در منظر ورودی همچنان باقدرت حس ورود به شیراز را در ابعاد مختلف فراهم می‌سازد.

ورودی شهر شیراز، منظری در حال تغییر

در تعریف ورودی شهر شیراز مؤلفه‌های منظر طبیعی و انسان‌ساز در کنار یکدیگر نقش بازی می‌کنند. مؤلفه‌هایی که با وجوه مختلف عینی و ذهنی، منظر ورودی شیراز را در دوره‌های مختلف تجسم بخشیده‌اند. این مؤلفه‌ها که در طول تاریخ دچار دگرگونی شده‌اند محصول این تغییرات در پیوند با پدیده ورود به شهر از یکسو و در پیوند با تغییرات در حوزه‌های پیوسته طبیعی و اجتماعی در مقیاسی فراتر، نتایجی گاه فاجعه‌آمیز به همراه داشته است.

ورودی شیراز پیش از دوران قاجار: دروازه قرآن و آغاز ماجرا

در سده چهارم و پنجم هجری قمری سلسله آل‌بویه فارس، شیراز را به پایتختی برگزیدند. شکل‌گیری ساختار اصلی شهر را مربوط به همین دوره می‌دانند. دروازه قرآن نیز یکی از دروازه‌های به‌جای مانده از سلسله آل‌بویه در شیراز است. این دروازه برای اولین بار در زمان عضدالدوله دیلمی ساخته شد (معینی، عباسی و آقایی، ۱۳۹۰). کهن‌ترین تصاویر موجود از دروازه قرآن شیراز، تصویری است متعلق به «آندره دولیه دلند» به سال ۱۶۶۴ میلادی که از محور شمالی شهر از تنگ‌الله‌اکبر آغاز و به پل

رودخانه خشک منتهی می‌شود و نشان‌دهنده انبوهی از درختان سرو درهم‌تنیده است. «شاردن» فرانسوی که در سال ۱۶۷۴ میلادی از شیراز دیدن کرده است، در تصویر خود به انبوهی از درختان در پیرامون محور شمالی اشاره دارد. «کرنلیس د بروین» جهانگرد مشهور هلندی نیز در سال ۱۷۰۴ میلادی راهی شیراز شده و در تصویری ضمن اشاره به دروازه قرآن و مسیر مستقیم منتهی به شهر، مجموعه باغ‌های اطراف این محور را مورد توجه قرار می‌دهد. «نیبور» که در سال ۱۷۶۵ میلادی به شیراز سفر کرده نیز تصویری از این بخش از شیراز ترسیم کرده است. در تصویر او که پس از زمامداری صفویه ترسیم‌شده، دیگر از آن سرسبزی نشانی نیست. این موضوع به سبب این است که پس از حمله افغان‌ها به ایران و سقوط صفویه در سال ۱۷۲۲ میلادی، سپاه افغان در سال ۱۷۲۳ شیراز را درنوردید (صداقت کیش، ۱۳۸۳؛ اسدپور، ۱۳۸۶؛ فیضی و اسدپور، ۱۳۹۲)؛ و آخرین تصویر موجود از شیراز نیز در سال ۱۸۶۰ میلادی توسط «هنریش بروگشن» از سمت شمال و تنگ‌الله‌اکبر ترسیم‌شده که دروازه قرآن در آن وجود ندارد. درست مقابل تنگ‌الله‌اکبر، خیابانی است که در دو سوی آن باغ‌هایی با درختان سرو دیده می‌شود (اسدپور، ۱۳۸۶). چهار تصویر مورد اشاره در بازه زمانی تقریباً ۲۰۰ ساله ترسیم‌شده‌اند به نحوی که سه تصویر نخست تقریباً در طول یک قرن و تصویر آخر نیز در حدود یک قرن بعد ترسیم شده است. از آنجا که این تصاویر توسط چهار جهانگرد خارجی در چهار زمان مختلف ایجاد شده‌اند، امکان پژوهش در منظر کلان شیراز را فراهم آورده است (تصویر ۱). نکته مهم که در همه تصاویر به چشم می‌خورد توجه به عناصر طبیعی شامل آسمان، پهنه زمین، بافت شهر، رودخانه، درختان و باغ‌ها و کوه‌های پیش‌زمینه و پس‌زمینه است (فیضی و اسدپور، ۱۳۹۲). با بررسی تصاویر موجود از آن دوره پی‌می‌بریم دروازه ورودی شهر شیراز یک طاق مرتفع کجاوه‌ای داشته که در وسط با مسیر عبوری برای ورود به شهر استفاده می‌شده است. از دیگر آثار دوره دیلمیان در تنگ‌الله‌اکبر می‌توان به گهواره دید و چاه مرتضی‌علی اشاره کرد. در این دوره در قلعه کوه شرقی دروازه قرآن شیراز، سمت چپ تنگ‌الله‌اکبر است، دلیل ساخته شدن این چهارطاق بر روی قلعه کوه تأسیس مکانی جهت دیده‌بانی و خبررسانی بوده است.^۲ دیگر بنایی که در این دوره ساخته شد چاه مرتضی‌علی که به چاه مرتاض علی مشهور است سه متر عمق دارد و کنار آن بنایی است که دارای چند اتاق گچی و دو آب‌انبار است. طاق ایوان‌ها کوتاه و هلالی شکل است و روی کاشی‌کاری آن، آیات و احادیثی نوشته شده است. (به‌روزی، ۱۳۴۹)، (جدول ۱). در زمان کریم‌خان زند (۱۱۶۴-۱۱۹۳ ه. ق.) شیراز به‌عنوان پایتخت برگزیده شد و رونقی دوباره یافت و بر جمعیت آن افزوده شده است. دروازه قرآن که به‌مرور زمان طاقش شکسته و تخریب‌شده بود در زمان حکومت کریم‌خان زند (۱۱۷۲-۱۱۹۳ ه. ق.) مجدداً بازسازی و در قسمت فوقانی اتاقکی ساختند و دو جلد

قرآن نفیس به خط ثلث (سلطان ابراهیم بن شاهرخ تیموری) در آن جای دادند. در این دوره مدخل ورودی به دروازه را عریض‌تر کردند تا رفت‌وآمد راحت‌تر انجام شود. در این دوره روزهای اول هرماه، مردم شیراز از زیر طاق قرآن عبور می‌کردند و به فرمان کریم‌خان زند، دو قرآن بالای دروازه قرار داده شده بود تا مردم با عبور از زیر آن از بلایا و خطرها بیمه باشند (به‌روزی، ۱۳۴۹؛ خرمایی، ۱۳۴۴). این رسم تا چهل سال پیش نیز انجام می‌شد (جدول ۱). در سفرنامه «توماس هربرت» انگلیسی نوشته است: «از شیراز به سمت پرسپولیس سفر کردیم نخست از آن آبراهه معروف که شبیه راه‌آب تنگ دالون است عبور کردیم. لوله‌ها که بر پایه‌ها استوار است از کوه به کوه گذشته به شیراز می‌رسد. این کوه را هندی‌ها اکبر تنگی و ایرانی‌ها تنگ‌الله‌اکبر نامند که هر دو به یک معنی است. از آنجا آب به اغلب باغ‌های خوش‌منظر رسانده می‌شود» (افسری، ۱۳۵۳). «سر رابرت کرپورتر» سیاح انگلیسی در سفرنامه خود به شیراز (۱۸۱۷-۱۸۱۹) در مورد تنگ‌الله‌اکبر نوشته است: «شهر در نظر ما ظاهر شد شهر در جلگه وسیعی نزدیک دانه ارتفاعاتی که از آن سرازیر می‌شویم قرار دارد. شهر به نظر وسیع می‌رسد. شیراز ممکن است همان شهری باشد که بطلمیوس در جغرافیای خود آن را کورا^۳ نامیده است». موقع ورود کرپورتر به شیراز فاصله بین تنگ‌الله‌اکبر و دیوار شهر تقریباً از درختان سرو و چناری که در قدیم این منطقه را سرسبز کرده بود خالی بوده است (همان). کریم‌خان در دوران حکومت خود در شیراز اقدامات فاختری جهت عمران و آبادانی این شهر انجام داد. از جمله بناهایی که در این محدوده ساخته شد می‌توان به آرامگاه شاه شجاع اشاره کرد (آرامگاه موجود امروز در سال ۱۳۳۸ هجری شمسی بازسازی شد)؛ و دیگری عمارت هفت‌تنان است که باغی مصفا در دامنه کوه چهل مقام است (جباری، ۱۳۷۹). می‌توان بیان کرد جمعیت شیراز در دوره کریم‌خان زند تا ۵۰ هزار نفر رسیده است (افسری، ۱۳۵۳).

ورودی شیراز در دوران قاجار: دروازه قرآن ماهیتی ماندگار، فرمی متغیر

تحول کالبدی در شهر در دوره قاجار نسبت به دوره قبل ناچیز بوده و کاربری‌های شهری همچنان بر محور زند و بازار شهر متمرکز بوده است. در ابتدای قرن اخیر شیراز همچون سایر شهرهای کشور تحت تأثیر فرایند نوگرایی قرار گرفت. وسعت و جمعیت آن تا اواخر دوره قاجار تقریباً ثابت بود و تغییر چندانی نکرد (همان). در زلزله‌ای به تاریخ بیست و هفتم شهر شوال ۱۲۳۹ هجری قریب به ۱۲۳۰ جان خود را از دست دادند و دروازه قرآن به‌طور کامل فروریخت (همان). پس از زمین‌لرزه به‌وسیله محمد زکی خان نوری مجدداً بازسازی شد (جدول ۲). مادام دیو لافوا در سال ۱۸۸۱ در مورد تنگ‌الله‌اکبر چنین می‌نویسد: «به تنگ‌ای رسیدیم که موسوم است به تنگ‌الله‌اکبر. این معبر

در جست‌وجوی ورودی شیراز

جدول ۱. مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شیراز تا پیش از قاجار مأخذ: نگارندگان.

دوره	تصویر	مؤلفه‌های طبیعی شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه‌های انسان‌ساز شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه
عهد الدوله دیلمی		- درهٔ صخره‌ای و خاکی که بین دو کوه سنگی چهل مقام و بابا کوهی قرار داشت. - دریف درختان انبوه سرو در بخش شمالی - پوشش‌های گیاهی مهم منطقه شامل: آویشن، بادام‌کوهی، ریواس، بلوط، ارژن، بن، کنگر، پیاز کوهی، گل آرونه، گل شقایق، گل ختنی و لاله‌های واژگون و درختان سرو و چنار آلو سیاه وحشی	مسیر خاکی کم‌عرض (حدود ۳ متر) جهت عبور طاق با دروازه با پوشش ورق فلزی به گفتهٔ شاردن به ارتفاع حدودی ۵/۵ متر که تا دورهٔ زندیه به نام دروازه «باب نو» خوانده می‌شد.	مؤلفه‌های با بار عینی
عهد الدوله دیلمی	-	-	ساخت گهواره دید ساخت چاه مرتاض علی	مؤلفه‌های با بار ذهنی
زندیه		- مسیل در کوه سنگی چهل مقام و بابا کوهی که آب چشمهٔ قنات آب زنگی و آب رکن‌آباد را از داخل تنگ عبور داده و به سمت باغات هدایت می‌کند. - پوشش‌های گیاهی مهم منطقه شامل: آویشن، بادام کوهی، ریواس، بلوط، ارژن، بنه، کنگر، پیاز کوهی، گل آرونه، گل شقایق، گل ختنی و لاله‌های واژگون و آلو سیاه وحشی	- ساخت طاق بزرگ آجری با اتاقی بالای آن برای نگهداری قرآن. ساخت پشت‌بند وزنی برای جلوگیری از ریزش کوه - عریض‌تر کردن جاده عبوری - ساخت دیوار قطور در سمت دره که مسیر ورود را از دره جدا می‌کند	مؤلفه‌های با بار عینی
زندیه	-	جاری شدن آب رکن‌آباد و آب زنگی در داخل تنگ در کنار دروازه به سمت باغات شهر	- ساخت آرامگاه هفت‌تنان - ساخت آرامگاه شاه شجاع - ساخت اتاقی بالای طاق دروازه برای نگهداری قرآن.	مؤلفه‌های با بار ذهنی

الف

ب

تصویر ۱. الف: آندره دولیه دلند به سال ۱۶۶۴ میلادی ب: شاردن فرانسوی در سال ۱۶۷۴ میلادی ج: نیبور در سال ۱۷۶۵ میلادی د: هنریش برو گشن ۱۸۶۰ میلادی مأخذ: صداقت کیش، ۱۳۸۳.

خیابان‌های کریم‌خان زند و لطفعلی‌خان زند) می‌شود که عمود بر محور اولیه بازار و شهر است (نصر، ۱۳۸۳). اولین تغییرات اساسی منظرین در تنگ الله‌اکبر از دوره پهلوی اول با ساخت آرامگاه خواجه کرمانی در دل کوه و نابودی دروازه با دینامیت آغاز شد که منجر به تعرض به طبیعت و تغییر فرم طبیعی محدوده گردید (جدول ۳) (همان). دروازه قرآن تا سال ۱۳۱۵ شمسی بر پا بود تا اینکه در طرح توسعه راه شمالی شیراز برای توسعه جاده به دلیل افزایش روزافزون خودروهای موتوری، دهنه دروازه برای رفت‌وآمد آن‌ها به‌ویژه کامیون‌ها و اتوبوس‌ها تنگ و خطرناک بود، بنابراین به دستور رضاشاه دروازه را با دینامیت تخریب و قرآن‌های آن را به موزه پارس منتقل کردند (زارع، جعفری و کاراندیش، ۱۳۸۹). پس از خراب‌کردن طاق و برداشتن قرآن اهالی شیراز عادت دیرینه را از کف ندادند اما وقتی که وارد تنگ الله‌اکبر می‌شدند از نبودن قرآنی که باید از زیر آن بگذرند متأسف بودند (پهروزی، ۱۳۴۹).

ورودی شیراز در دوران پهلوی دوم: دروازه قرآن با چهره‌های دیگر

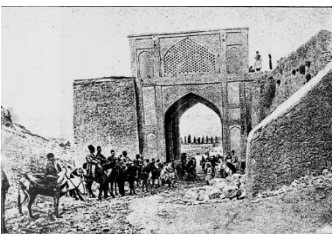
دوره بعدی تغییرات در منظر ورودی شیراز را می‌توان هم‌زمان با

تنگ‌راهی است که می‌توان به‌وسیله آن به دشت شیراز رسید و تا شهر یک کیلومتر فاصله دارد. یک عده از سپاهان نیز در اینجا پاسبانی می‌کنند. در بالاخانه سر در این تنگ نسخه گران‌بهایی از قرآن مجید با دست سلطان ابراهیم پسر شاهرخ است» (همان). به این ترتیب منظر محدوده ورودی شیراز در این دوران دستخوش تغییرات جزئی می‌شود و تنها دروازه قرآن با بنای جدیدی که نسبت به نمونه قبلی متفاوت است، جایگزین می‌شود (جدول ۲).

ورودی شیراز در دوران پهلوی اول: آغاز تغییرات

در دوره پهلوی هسته اولیه شهر شیراز از شالوده شهرسازی سنتی دگرگون شد و از دوران پهلوی اول بیش از صد محله جدیدالاحداث و یا شهرک‌های جدید در شیراز معاصر به وجود آمده است (خالقی مقدم، ۱۳۹۶). دوره اول توسعه شیراز که می‌توان سرآغاز آن را سال ۱۳۰۴ (مصادف با آغاز دوره پهلوی) دانست. تا سال ۱۳۳۵ وسعت شیراز به دو برابر وسعت تمام دوران گذشته خود رسید (جدول ۳). جمعیت شهر شیراز به ۱۵۶۵۵۷ افزایش یافت. در دوره پهلوی اول ساختار ستون فقرات شهر به صورت شبکه‌ای پراکنده در جداره عناصر اصلی حرکت (خیابان‌ها) شکل می‌گیرد و شهر دارای دو محور قوی

جدول ۲. مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شیراز در دوران قاجار. مأخذ: نگارندگان.

دوره	تصویر	مؤلفه‌های طبیعی شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه‌های انسان‌ساز شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه
قاجاری		- کوه سنگی - پوشش‌های گیاهی مهم منطقه شامل: آویشن، بادام کوهی، ارژن، بنه، کنگر، پیاز کوهی، گل ختنی و لاله‌های واژگون و آلو سیاه وحشی	- عریض‌تر کردن مسیر عبوری - بازسازی دروازه قرآن: طاق آجری مرمت شده و دو اتاق در طرفین آن جهت نگهداری و استراحت مسافران اضافه گشت. - تخریب دیواره قطور سمت دره (سمت چپ تصویر) به علت زلزله - حذف برخی از گیاهان موجود در مسیر عبوری و در دامنه کوه	مؤلفه‌های بار عینی
قاجاری	-	مسیل تنگ الله‌اکبر	- نصب نقش برجسته رستم در تنگ الله‌اکبر بر روی کوه بابا کوهی - فاخرتر شدن محل نگهداری قرآن در بالای دروازه و قرارگیری نسخه نفیس قرآن در آن	مؤلفه‌های بار ذهنی

جدول ۳. مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شیراز در دوران پهلوی اول. مأخذ: نگارندگان.

دوره	مؤلفه‌های طبیعی شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه‌های انسان‌ساز شکل‌دهنده به منظر	تغییرات نسبت به دوره قبل	مؤلفه
پهلوی اول	- کوه باباکوهی و چهل مقام - مسیل تنگ الله‌اکبر - پوشش‌های گیاهی مهم منطقه شامل: آویشن، بادام کوهی، ارژن، بنه، پیاز کوهی، گل ختنی و آلو سیاه وحشی	- ساخت مقبره خواجه کرمانی - بازسازی آرامگاه شاه شجاع - شروع ساخت شهرک‌های مسکونی	- تخریب کامل دروازه قرآن با دینامیت توسط شهرداری به علت تنگ بودن دهانه برای رفت‌وآمد خودروها	مؤلفه‌های بار عینی

برای قرآن ساخته می‌شود. همچنین راه ورودی به شیراز همچنان به‌صورت راهی باریک و محدود به گذشتن از زیر دروازه قرآن می‌شد، درعین‌حال مداخلات انسان‌ساز به توسعه محدوددهای مسکونی پیش‌ورودی و استقرار کاربری‌های تجاری و مسکونی در محدوده ورودی، منظر ورودی شهر را دچار تحول کرد. این تحولات باعث از بین رفتن بسیاری از پوشش گیاهی منطقه شد که به‌صورت خلاصه مؤلفه‌های منظرساز و تغییرات رخ داده در آن‌ها در جدول ۴ آمده است.

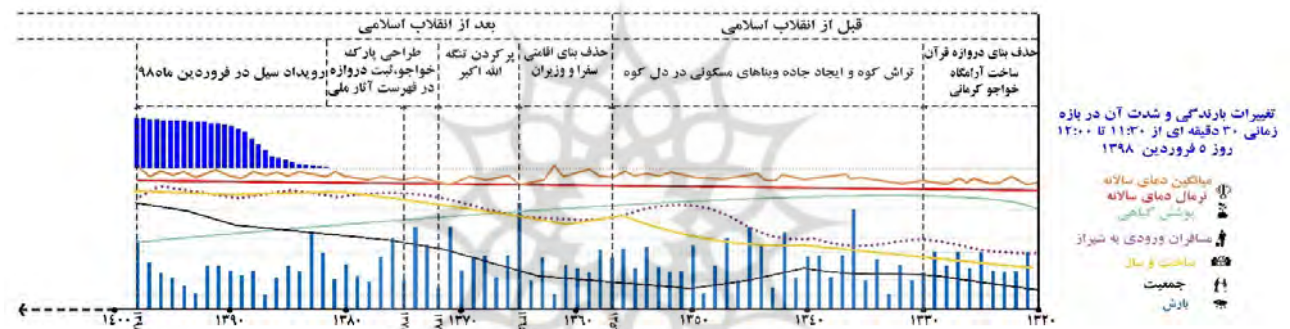
ورودی شیراز در دوران انقلاب اسلامی: تغییرات بنیادی، دروازه قرآن نمادی رو به افول

بیشترین تحولات در منظر ورودی شیراز مربوط به بعد از انقلاب اسلامی است. این دوران هم‌زمان با تغییرات مهم سیاسی، شهری، اجتماعی و درعین‌حال اقلیمی در شیراز بوده و تغییرات قابل توجهی در مؤلفه‌های شکل‌دهنده به ورودی شهر شیراز در این زمان قابل مشاهده و پیگیری است (تصویر ۲). در این زمان این شهر با رشد جمعیت قابل توجه مواجه بوده و جمعیت شهر بین سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۸ رشد ۸۰ درصدی را شاهد بوده و از ۳۵۰ هزار نفر به ۱,۸۶۹ میلیون نفر رسیده است که در پنج سال اخیر حدود ۳۰۰ هزار نفر رشد داشته است. مسافرین ورودی از یک میلیون و دویست هزار نفر به یازده میلیون و پانصد هزار نفر رسیده است (سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۸۹). در این دوران روند توسعه شهر شتاب گرفت و طرح جامع جدید شهر در سال ۱۳۸۸ توسط مهندسين مشاور شهر و خانه تهیه شد. ساخت‌وسازها نیز حدود ۸۰ درصد افزایش داشته است. در کنار این میزان بارندگی و تغییرات اقلیمی در محدوده شیراز هم‌زمان با توسعه شهری بر منظر طبیعی شهر تأثیر فراوان گذاشته و منظر ورودی شهر را نیز دگرگون ساخته است. مقایسه نقشه محدوددهای ساخت‌وساز و اراضی طبیعی و کشاورزی در محدوده ورودی شهر شیراز (تصویر ۳) نشان می‌دهد که در این دوره میزان فضاهای سبز و اراضی کشاورزی مطابق نقشه‌ها از ۱۸ هزار هکتار به ۲۸۵۷ هکتار تغییر یافته است (سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۹۵). یکی از مهم‌ترین مداخلات که منجر به تغییر بستر طبیعی ورودی شیراز شد، از میان رفتن مسیل است که سیلاب دره ورودی را به رودخانه خشک می‌رسانده است. مردم قدیم شیراز به تنگ الله‌اکبر «سیل‌آباد» می‌گفتند، در سال ۱۳۶۵ در زمان «صمد رجا»، شهردار وقت شیراز، کانال بزرگی بر روی دره بنا شد و طی مدت ۱۰ سال زباله‌های ساختمانی شیراز به درون این دره ریخته شد و کم‌کم رودی که از میان تنگ عبور می‌کرد تا به رودخانه خشک برسد از میان برداشته شد. در نهایت دره موردنظر با تراشیدن کوه‌های اطراف عریض شد و راه ورودی شیراز به کنار دروازه قرآن منتقل شد. این امر به جهت تسهیل در عبور و مرور به دلیل افزایش جمعیت و ورود خودروهای موتوری انجام شد و

دوران پهلوی دوم دانست. دورانی که شیراز همگام با سایر شهرهای ایران رشدی سریع را تجربه کرد. در بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵ مساحت شهر به سه برابر مساحت اولیه رسید. دلیل این توسعه و گسترش شتاب‌زده را می‌توان ایجاد مراکز اداری، نظامی و دانشگاهی و افزایش نرخ مهاجرپذیری و رشد طبیعی جمعیت دانست (خالقی مقدم، ۱۳۹۶). بر اساس سرشماری کشور در آبان ماه سال ۱۳۴۵ جمعیت شیراز بالغ بر ۲۷۰ هزار نفر بوده است. جمعیت شهر طی نیم‌قرن بعد ابتدا با رشدی کند (حدود ۲ درصد در سال بین سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۵) و سپس با رشد سریع‌تری (حدود ۷/۴ درصد در دهه ۱۳۳۵-۱۳۴۵) افزایش یافته است به نحوی که جمعیت شهر در مدت نیم‌قرن پنج برابر شده است (طرح جامع شیراز، ۱۳۵۱). کنار این رشد جمعیت با توجه به سیاست‌های ملی‌گرایانه اتخاذ شده در زمان پهلوی دوم، شیراز اهمیت خاصی پیدا کرد. زمینه‌سازی برای برگزاری جشن‌های ۲۵۰۰ ساله از سال ۱۳۳۷ شروع شد و در روز ۲۰ مهر ۱۳۵۰ برگزار شد (پورآرین و دل‌آشوب، ۱۳۹۴). این جشن‌ها بانگیزه پیوند دادن سلسله پهلوی به شاهنشاهی ایران باستان و کسب اعتبار و هویت تاریخی در سطح بین‌المللی و تحت‌الشعاع قرار دادن فرهنگ اسلامی مردم ایران آن زمان بود (همان). مهم‌ترین انگیزه برگزاری این جشن‌ها در شیراز، علاقه شاه به باستان‌گرایی و ادعای وراثت حکومت ۲۵۰۰ سال قبل کوروش بود و فریدون هویدا در کتاب «سقوط شاه» می‌نویسد: گرچه شاه ممکن بود محاسن و ارزش‌های نژاد آریایی را باور داشته باشد اما مشخص است او می‌خواست از طریق پلزدن بین خود و پادشاهان باستانی ایران به سلطنتش جنبه وراثت بدهد (هویدا، ۱۳۰۱). بنابراین در این زمان شیراز به‌عنوان پایتخت فرهنگی کشور انتخاب شد. خاندان پهلوی از آن به‌عنوان پایتخت زمستانی خود استفاده می‌کردند و برگزاری جشن‌های ۲۵۰۰ ساله اهمیت آن را چندین برابر کرده بود. تمام این اتفاق‌ها باعث افزایش چشمگیر تعداد مسافران ورودی به این شهر شد. طبق اسنادی از صنعت جهانگردی تعداد گردشگران از ۲۱۰ هزار نفر در سال ۱۳۴۶ به ۵۲۰ هزار نفر در سال ۱۳۵۱ رسید (خانیکی، موسوی، مسجدجامعی و محمدی، ۱۳۸۰). در این زمان شیراز همگام با سایر شهرهای ایران به دوران مدرنیزاسیون شهرهای ایران وارد شد و طرح جامع شیراز برای اولین بار در سال ۱۳۵۱ توسط دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران تهیه شد. پس از آن در سال ۱۳۲۷ یعنی دوازده سال بعد از تخریب دروازه با دینامیت، یکی از بازرگانان شیراز به خواسته مردم و به همت حسین ایگار اعتمادالتجار تاق قرآن کنونی را ساخت و برای رفع نگرانی مردم شیراز قرآنی بر بالای آن قرارداد تا مردم باذوق و متدین شیراز را از نگرانی خارج کند (بهریزی، ۱۳۴۹). در این دوران دروازه قرآن بار دیگر با الهام از گذشته بازسازی شد اما دروازه جدید تفاوت‌هایی با دروازه کهن داشت، اندازه‌های بزرگ‌تر، دهانه اصلی قوس‌دار، دو ورودی کوچک در دو طرف و اتاقی مستطیل‌شکل بر بالای آن

جدول ۴. مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شیراز در دوران پهلوی دوم. مأخذ: نگارندگان.

دوره	تصویر	مؤلفه‌های طبیعی شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه‌های انسان‌ساز شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه
پهلوی دوم		- کوه بابا کوهی و چهل مقام - مسیل تنگ الله‌اکبر - پوشش‌های گیاهی - به‌جامانده از منطقه شامل: آویشن، بادام‌کوهی، ارژن، بنه،	- ساخت اتاقی در کنار مقبره خواجهی کرمانی در دل کوه در سال ۱۳۳۷ به همت بنیاد باستان‌شناسی فارس - ایجاد بنایی برای اقامت و استراحت سفرا و مهمانان سران شاهی در سال ۱۳۴۵ - ایجاد جاده آسفالت برای عبور خودروها از زیر دروازه - تراش کوه و ایجاد جاده در دل کوه	مؤلفه‌های با بار عینی
پهلوی دوم		مسیل تنگ الله‌اکبر	- ساخت مجدد بنای دروازه قرآن در سال ۱۳۲۸ - ایجاد دهانه وسیع‌تر نسبت به دروازه قبلی - استفاده از قوس تیزه‌دار برای دهانه - ایجاد دو دهانه کوچک برای عبور پیاده - حذف گیاهان موجود در مسیر جاده‌ای	مؤلفه‌های با بار ذهنی

تصویر ۲. نمودار تغییرات بارش، جمعیت، ساخت‌وساز، مسافران ورودی و... از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۹۸. مأخذ: نگارندگان بر اساس سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۹۸؛ طرح جامع شیراز، ۱۳۵۱؛ خانیکی و همکاران، ۱۳۸۰؛ سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۹۵.

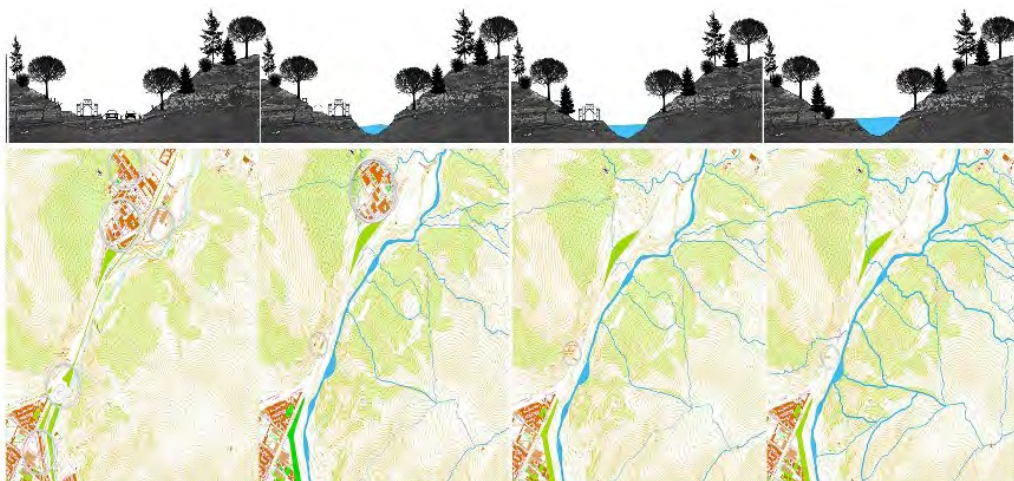
لحاظ تاریخی این مؤلفه‌ها را در شش دوره تاریخی تقسیم کنیم (تصویر ۴): در همه دوره‌ها دو کوه چهل مقام و باباکوهی مؤلفه طبیعی منظرساز ورودی شیراز به‌صورت جزئی بوده است و در پنج دوره زمانی دروازه نمادی از ورود به شهر بوده است. بیشترین تغییرات و افزوده‌شدن مؤلفه‌های الحاقی خارج از هویت ورودی شهر و یا حذف و تغییر در بستر طبیعی پیوندخورده با ورودی این شهر در دوران پس از جمهوری اسلامی اتفاق افتاده است. مشخصاً افزوده‌شدن مؤلفه‌هایی پرطمطراق در حاشیه ورودی و عدم توجه به توسعه و بازسازی دروازه قرآن منطبق با نیازها و تغییرات رخ داده عملاً نقش هویتی آن را به‌عنوان دروازه مختل ساخته است (جدول ۶). تراشیدن کوه و ساماندهی جداره کوه به‌صورت مداخلات حداکثری در بستر طبیعی، موجب تغییر در مؤلفه‌های طبیعی شکل‌دهنده لازم به ذکر است که با تغییر وضعیت شیراز تنگ الله‌اکبر و مسیل آن بیشتر از همه دستخوش تغییر شده‌اند و بسته‌شدن مسیر مسیل تنگ الله‌اکبر منجر به تشدید روانابها و سیلاب فرودین سال ۱۳۹۸ شده است (جدول ۶). ساخت مجدد دروازه پس از تخریب آن در دوره پهلوی اول

در نهایت طراحی ورودی شیراز در سال ۱۳۷۲ به مسابقه گذاشته شد (تصویر ۳). مهرداد ایروانیان، برنده مسابقه، با الهام از معماری دروازه قرآن و فلسفه ایرانی جداره کوه آرامگاه خواجهی کرمانی و کنار دروازه قرآن را طراحی کرد (دانشمیر، ۱۳۷۸). در همین سال‌ها با ایجاد بولوار بزرگ دوطرفه میدان قرآن شیراز میزبان سازه‌ای به شکل طاووس شد که دمش را گل‌های رنگارنگ تشکیل می‌دادند. این طاووس خیلی زود به نماد شهر شیراز تبدیل شد (پایگاه خبری اول فارس، ۱۳۹۷). در طی سنوات آتی به‌مرورزمان کاربری‌های تجاری و خدماتی به این حوزه اضافه شد. همچنین مداخلات در بالادست حوزه‌ها مانند بهره‌برداری بیشتر از ظرفیت جنگل‌ها و مراتع، تخریب و تغییر کاربری آن‌ها و ایجاد سطوح نفوذناپذیر مانند ساختمان‌ها، جاده‌ها و خیابان‌ها از عوامل تشدید روانابها و در نهایت سیلاب سال ۱۳۹۸ شیراز شد (جدول ۵).

بحث

در خوانش منظر ورودی شهر شیراز و مؤلفه‌هایی که ورود به شیراز را به‌صورت عینی و ذهنی شکل می‌دهد، می‌توانیم به

در جست‌وجوی ورودی شیراز

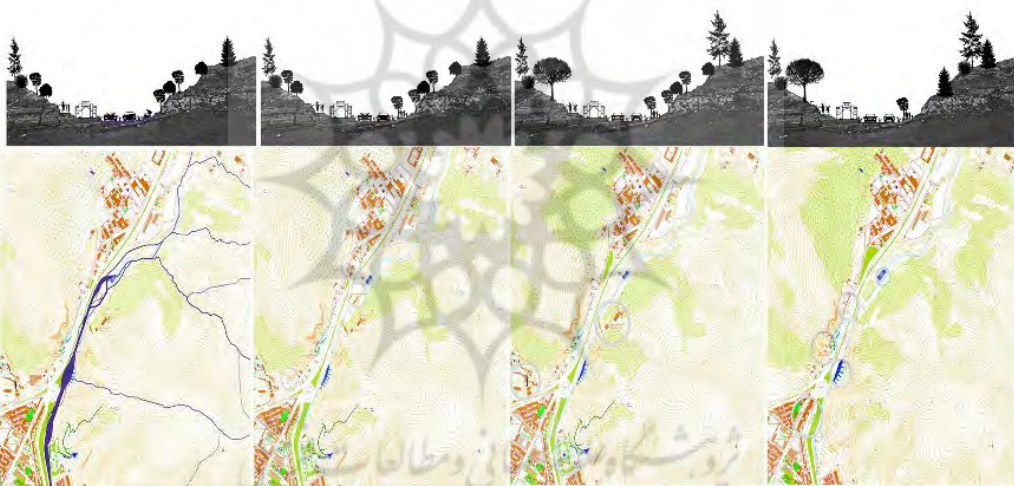

سال ۱۳۱۵ دوره پهلوی اول
حذف دوازده قرآن به علت عبور خودروهای سنگین
ساخت آرمگاه خواجه کرمانی

سال ۱۳۲۸ دوره پهلوی دوم
ساخت مجدد دروازه قرآن به خواست مردم به کوشش اعتمادالتجار
ایجاد جاده آسفالت برای عبور خودروها از زیر دروازه
حذف برخی گیاهان در مسیر عبوری جاده

سال ۱۳۴۵ دوره پهلوی دوم
ساخت بنای سفرا و شاهان در کنار دروازه قرآن
شروع ساخت واحدهای مسکونی در اراضی به علت افزایش جمعیت
حذف کوه های اطراف و ساخت خانه های مسکونی

دهه ۶۰ بعد از انقلاب اسلامی
عبور از زیر دروازه تا سال ۶۵
بستن تنگه طی ده سال و ایجاد بولوار دو طرفه بر آن
افزایش بی رويه ساخت و ساز مسکونی در تنگه الله اکبر
حذف مسیل عبوری از تنگه الله اکبر
حذف بنای سفرا و شاهان

سال ۱۳۹۸
سیلاب ۵ فروردین در دروازه قرآن

دهه ۹۰
شروع ساخت واحدهای تجاری شهرداری
ساخت هتل بزرگ شیراز سال ۹۲
مرمت دروازه در سال ۹۷
افزایش واحدهای تجاری ناهمگون با بستر

دهه ۸۰
شروع ساخت واحدهای تجاری مانند مجتمع فرهنگی طلازیه و معاونت راهمایی و رانندگی
ساخت پارک کوهپایه
ساخت لونا پارک
افزایش ساخت و ساز مسکونی
کاشت گونه های گیاهی جدید در حوزه

۲۰۰۵
ساخت پارک حاشیه ای خواجه کرمانی
ایجاد پارکینگ
ساخت استخر جمع آب
ساخت بوستان کوهستانی نور
کانال کنشی جهت عبور آب از تنگه به رودخانه خشک
کاهش چشمگیر پوشش گیاهی به علت بستن مسیل تنگه
ثبت دروازه قرآن در فهرست آثار ملی

تصویر ۳. نقشه ورودی شیراز از دوره پهلوی تا امروز- میزان تغییرات و مداخلات در بستر طبیعی در دوران بعد از انقلاب اسلامی مشخص است. مأخذ: نگارندگان.

نتیجه گیری

مطالعات این نوشتار نشان داد که گروهی از مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شهر شیراز ویژگی مانایی در منظر پدیدآورده و به‌نوعی با ماهیت ورودی شیراز پیوند خورده‌اند. دروازه قرآن، کوه و دره سه مؤلفه‌ای هستند که اگرچه در طول تاریخ تغییرات و انطباقاتی با تغییرات شهر و نیازهای

به خواست مردم مهم‌ترین نشانه از جایگاه منظرین این مؤلفه در شهر شیراز دارد که تنها به فیزیک دروازه وابسته نیست بلکه جایگاه ذهنی آن در میان مردم را نشان می‌دهد (تصویر ۴). در کنار این انطباق تغییرات منظر سایت با تغییرات جمعیت و ... نشان می‌دهد که گسترش و رشد جمعیت، تقاضا برای زمین، منابع آب و خشک‌سالی، آلودگی هوا و ... را به دنبال دارد.

نشان می‌دهد در مداخلات بعد از انقلاب اسلامی عدم تلاش در حفظ جایگاه ذهنی و ادراکی آن در ورود و یا خروج از شهر (گذر از زیر قرآن)، عدم توجه به دروازه قرآن به‌عنوان مؤلفه‌ای پویا و برخورد موزه‌ای با آن به‌عنوان بنایی تاریخی زمینه حذف دروازه قرآن به‌عنوان دروازه ورود به شهر را مهیا ساخته است. در این دوران در کنار کمرنگ شدن حضور عینی و ذهنی دروازه قرآن در ورودی شهر، دخل و تصرف در منظر طبیعی (کوه و دره-مسیل)، شاهد بها دادن به پروژه‌های موازی و افزودن مؤلفه‌های جدید در منظر ورودی شیراز بوده‌ایم. در واقع افزوده شدن این مؤلفه‌های جدید بدون توجه به منظر تاریخی ورودی شیراز و مؤلفه‌های ماهوی تعریف‌کننده این منظر زمینه اغتشاش و عدم خوانایی منظر ورودی شیراز هم به لحاظ ذهنی و ادراکی و هم به لحاظ عینی (در دو بخش بستر طبیعی و ادراک بصری) فراهم کرده است.

روز داشته‌اند اما به لحاظ ماهیتی نقشی کلیدی در تعریف ورودی شیراز داشته‌اند. در دوره‌های مختلف مؤلفه‌های هویتی یا زیباشناسانه متنوعی به محدوده ورودی شهر شیراز افزوده شده است. گروهی چون چاه مرتضی علی یا مقبره خواجوی کرمانی با حضوری چند صدساله جزء منظر محدوده به شمار می‌روند اما مشخصاً با هویت ورود به شهر شیراز ارتباط برقرار نمی‌کنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شهر شیراز در وجوه مختلف ذهنی و عینی درجات مانایی مختلفی داشته‌اند. دروازه قرآن را می‌توان مهم‌ترین عنصر انسان‌ساخت در منظر ورودی این شهر دانست که در تمام دوران (از دیلمی تا امروز) ماندگار بوده است. نکته مهم ماندگار بودن ماهیت دروازه قرآن و نه فرم عینی و کالبد فیزیکی آن است که در دوره‌های مختلف بنا به اقتضاعات دوران بازرحی و بازسازی شده است. نتایج پژوهش همچنین

تصویر ۴. تغییرات در مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شهر شیراز در تنگ الله‌اکبر (تایم لاین). مأخذ: نگارندگان.

جدول ۵. مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شیراز در دوران انقلاب اسلامی (امروزه). مأخذ: نگارندگان براساس سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۹۵؛ پایگاه خبری اول فارس، ۱۳۹۷؛ دانشمیر، ۱۳۸۷.

دوره	تصویر	مؤلفه‌های طبیعی شکل‌دهنده به منظر	مؤلفه‌های انسان‌ساز شکل‌دهنده به منظر	تغییرات نسبت به دوره قبل
جمهوری اسلامی		<ul style="list-style-type: none"> پر کردن دهانه تنگ الله‌اکبر در طی ۱۰ سال کاشت درختان و درختچه‌ها در بلوار اصلی بدون توجه به گیاهان بومی منطقه پوشش‌های گیاهی به‌جامانده منطقه: بادام‌کوهی، بنه اضافه کردن درخت سرو و کاج به پوشش گیاهی منطقه 	<ul style="list-style-type: none"> تبدیل مسیل تنگ الله‌اکبر به‌جا برای عبور خودرو تراش کوه و ایجاد پله برای عبور پیاده و ایجاد مکانی جهت گذراندن اوقات فراغت در شیراز دست‌اندازی به مؤلفه‌های طبیعی - طراحی پارک حاشیه‌ای خواجوی کرمانی توسط مهرداد ابروآنیان ساخت پارک کوهپایه - ساخت بوستان کوهستانی نور، هتل شیراز، هتل لوتوس و بسیاری از کاربری‌های تجاری دیگر میدان طاووس 	<ul style="list-style-type: none"> حذف بنای اقامت سفرا و مهمانان سران شاهی مرمت دروازه قرآن و استفاده از سه دهانه دروازه قرآن برای عبور پیاده تلاش در افزودن مؤلفه‌های هویتی نوین به ورودی شهر

در جست‌وجوی ورودی شیراز

جدول ۶. مؤلفه‌های شکل‌دهنده به منظر ورودی شیراز و رویکرد آن. مأخذ: نگارندگان.

دوره تاریخی	آثار اضافه یا حذف‌شده در تنگ در هر دوره	رویکرد
عبدالدوله دیلمی	- گهواره دید - چاه مرتاض علی	توجه و احترام به طبیعت و تلاش در جهت کمترین تصرف و دخالت در طبیعت
زندیه	آرامگاه هفت تنان آرامگاه شاه شجاع	هویت‌بخشی به منطقه رهاشده و بلا تکلیف که جزئی از جغرافیای طبیعی منطقه و شهر است.
قاجاری	نصب نقش برجسته رستم در تنگ الله‌اکبر	پیش‌بینی راهکارهایی جهت ایجاد تقویت کارکرد در منطقه مورد مطالعه
پهلوی اول	- ساخت مقبره خواجوی کرمانی - بازسازی آرامگاه شاه شجاع - شروع ساخت شهرک‌های مسکونی	- توجه به زندگی ماشینی - عدم توجه به تاریخ و خاطرات مردم
پهلوی دوم	- ایجاد بنایی برای اقامت و استراحت سفرا و مهمانان سران شاهی - ساخت اتاقی در کنار مقبره خواجوی کرمانی در کوه	- بازگرداندن عملکرد صحیح گذشته و ایجاد کارکرد جدید با توجه به نیازهای منطقه - نمایش قدرت حکومت
جمهوری اسلامی	- حذف بنای اقامت سفرا و مهمانان سران شاهی - طراحی پارک حاشیه‌ای خواجوی کرمانی توسط مهرداد ابروآنیان - ثبت نقش برجسته رستم در تاریخ ۱۶ اسفند ۱۳۸۴ توسط سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی در فهرست میراث ملی - ثبت دروازه قران در تاریخ ۱۳۷۵/۹/۱۹ با شماره ۱۸۰۰ در فهرست آثار ملی - ساخت پارک کوهپایه، بوستان کوهستانی نور، هتل شیراز و... - حفاظت موزه‌ای از دروازه قران و اختصاص آن به گردش پیاده و به حاشیه رانده شدن آن از مسیر ورودی شهر	- توجه به نیاز مردم و عدم توجه به طبیعت و جود زندگی ماشینی - ایجاد ارتباط دوسویه لبه‌های شهری با کوه‌های اطراف (تقویت ارتباط شهر و طبیعت) - افزودن مؤلفه‌های عینی با طراحی ویژه و پرطمطراق - تلاش در افزودن مؤلفه‌های هویتی نوین به ورودی شهر - همگام با تغییرات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی

پی‌نوشت‌ها

گسترده «سعادت‌شهر»، «خرم‌بید»، «سوربان» و سپس «مروذشت»، «زرقان» و مسیر پر پیچ‌وخم «باج‌گاه»، به امید رسیدن به شیراز می‌پیموده‌اند، هنگامی که آخرین پیچ کوه را پشت سر گذاشته، به ناگاه از بلندای جاده، چشمشان به شهر زیبای شیراز و باغ‌های سرسبز و گنبد‌های هزار رنگ آن می‌افتاده، شگفت‌زده شده، لب به ستایش گشوده و ناخودآگاه الله اکبر می‌گفته‌اند (وجه تسمیه نام‌گذاری تنگ).
۲. این بنا جایگاه سربازان و دیده‌بانان بوده است و در سال ۱۳۵۲ به نام گهواره دید در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید (بهروزی، ۱۳۴۹).

corra.۳

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری منظر «سیما خلیلیان» با عنوان «بازطراحی منظر مسیل ورودی شهر شیراز با رویکرد تاب‌آوری محیطی» است که به راهنمایی دکتر «مهدی زندیه» و دکتر «آیدا ال‌هاشمی» در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) در سال ۱۳۹۹ به انجام رسیده است.
۱. در گذشته، مسافرانی که راه دراز اصفهان به شیراز را در چندین شبانه‌روز به وسیله چارپایان، با گذر از بیابان‌های «ایزدخواست»، دشت‌ها و کوه‌های «آباد» تا صحراهای

فهرست منابع

- ارجمند، امیر و جلیلی‌پور، حمیدرضا. (۱۳۹۶). ورودی شهرها. کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران، دبیرخانه دائمی کنفرانس شیراز.
- افسری، کرامت‌الله. (۱۳۵۳). تاریخ بافت قدیمی شیراز. تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی.
- باقری، یوسف و منصور، سید امیر. (۱۳۹۷). ورودی شهر، به‌مثابه عنصری جهت ایجاد هویت مستقل. باغ نظر، ۱۵(۶۰)، ۵-۱۴.
- بحرینی، سیدحسین و علی طالب بابل، ناهید. (۱۳۸۲). تدوین اصول و ضوابط طراحی محیطی ورودی شهر. محیط‌شناسی، ۲۹(۳۰)، ۱۳-۳۶.
- براتی، ناصر و نجفی تروجنی، سیده نسیم. (۱۳۹۵). ارزیابی نماد ورودی شهرها بر مبنای مؤلفه‌های کالبدی طراحی (نمونه مورد بررسی: نماد ورودی شرقی شهر قزوین). مطالعات شهری، ۱۹(۵)، ۸۱-۹۱.
- بهروزی، علی نقی. (۱۳۴۹). بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز. شیراز: اداره کل فرهنگ و هنر استان فارس.
- پایگاه خبری اول فارس. (۱۳۹۷). طاووس نوستالژی شیراز از دروازه قران رفت. تاریخ مراجعه ۱۳۹۸/۰۸/۲۲، قابل دسترس در <https://www.avalfars.ir/?p=5204>.
- پورآرین، فؤاد و دل‌آشوب، هادی. (۱۳۹۴). انگیزه‌ها و اهداف برگزاری جشن‌های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی. ژرفاپژوه، ۲(۴ و ۵)، ۷-۲۷.
- جباری، علیرضا. (۱۳۷۹). شیراز شکوه ماندگار پارس. داراب: زبانکده کلام.
- جوانمردی محمدحسین؛ سجادی، خاطره؛ شبانی، غزاله و دعایی، مرجان. (۱۳۹۹). ارزیابی تأثیرات مؤلفه‌های فضا بر سازماندهی رفتار محیطی شهروندان در فضاهای ورودی شهرها (نمونه موردی: دروازه قران شیراز). منظر، ۱۲(۵۲)، ۴۶-۵۷.
- جوهری، فرخنده؛ پورجعفر، محمدرضا؛ مثنوی، محمدرضا و رنجبر، احسان. (۱۳۹۱). ارزیابی فضاهای واسط در ورودی شهرها، براساس معیارهای کیفیت معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۹(۵)، ۱۸۷-۱۹۹.
- خالقی مقدم، محمد. (۱۳۹۶). شیراز و تحولات شهرسازی آن در دوره پهلوی، جامعه‌شناسی تاریخی مردم ایران. تاریخ مراجعه ۱۳۹۸/۰۸/۲۲ قابل دسترس در: <http://drmkhm.blogfa.com/post/564>.
- خانیکی، هادی؛ موسوی، سیدحسین؛ مسجدجامعی، احمد و محمدی، ایرج. (۱۳۸۰). اسنادی از صنعت جهانگردی در ایران (۱۳۰۱ - ۱۳۵۷ ه.ش). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- خرمایی، محمد کریم. (۱۳۴۴). شهر شیراز یا خال رخ هفت کشور. شیراز:

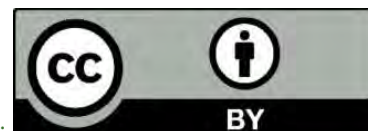
چاپخانه موسوی.

- کرمونا، متیو و تیزدل، استیو. (۱۳۹۰). *خوانش مفاهیم طراحی شهری* (ترجمه کامران ذکاوت و فرناز فرشاد). تهران: آذرخش.
- ماهان، امین و منصوری، سیدامیر. (۱۳۹۶). مفهوم منظر با تأکید بر نظر صاحب‌نظران رشته‌های مختلف. *باغ نظر*، ۱۴(۴۷)، ۱۷-۲۸.
- معینی، جمشید؛ عباسی، محمدرسول و آقایی، محمدرضا (۱۳۹۰). *راهنمای گردشگری استان فارس*. شیراز: مؤسسه چاپ و نشر نظر.
- نصر، طاهره. (۱۳۸۳). معماری و شهرسازی شیراز در دوره پهلوی (۱۳۰۰-۱۳۵۷ خورشیدی). تهران: روزنه کار.
- هویدا، فریدون. (۱۳۰۱). *سقوط شاه* (ترجمه ح.ا. مهران). تهران: اطلاعات.
- Adnan, M. A. (2007). *Development of entrance ramp merging density model based on an urban expressway traffic condition* (Unpublished Ph.D. Thesis). School of Civil Engineering, Universiti Sains Malaysia, Malaysia.
- Flinchpau, S. G. (1996). Economic Aspects of the Viceregal Entrance in Mexico City. *The Americas*, 52(3), 345-365.
- de las Rivas Sanz, M.S. & Sardá, J.M. (2014). Landscape City: Nature and Urban Regeneration in American Cities. *Bitacora Arquitectura*, (28), 67-79.
- Miron, L.I.G. & Formoso, C.T. (2010). Value Generation in Social Housing Projects: A Case Study on the City Entrance Integrated Program in Porto Alegre, Brazil. *18th Ann. Conf. of the Int'l. Group for Lean Construction*, 181-190.
- Tyrvaainen, L. & Miettinen, A. (2000). Property prices and urban forest amenities. *Journal of Environmental Economics and Management*, 39(2), 205-223.
- Uzun, B. & Simsek, N.C. (2015). Upgrading of illegal settlements in Turkey; the case of North Ankara entrance urban regeneration project. *Habitat International*, 49, 157-164.
- Vadorpe, K. (1995). City of many a gate, harbour for many a rebel: historical and topographical outline of Greco-Roman Thebes. In S. P. Vleeming (ed.), *Hundred-gated Thebes: Acts of a Colloquium on Thebes and the Theban Area in the Greco-Roman period*. Papyrologica Lugduno-Batava 27. Leiden (p.p 203-39).
- Yadin, Y. (1958). Solomon's City Wall and Gate at Gezer. *Israel Exploration Journal*, 8(2), 80-86.
- خطیبی، سیدمحمدرضا و تربت اصفهانی، سپیده. (۱۳۹۳). بررسی نقش مدیریت شهری در خوانش نشانه‌های ورودی شهر. *همایش ملی نظریه‌های نوین در معماری و شهرسازی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، قزوین.
- دانشپور، عبدالهادی و ماستیانی، مهدی. (۱۳۹۳). تدوین راهبردهای طراحی مبادی ورودی شهرها با رویکرد کیفیات ادراکی-بصری (نمونه مورد مطالعه: ورودی جنوب شرقی کلان شهر تهران). *معماری و شهرسازی ایران*، ۱۵(۱)، ۵-۲۲.
- دانشمیر، رضا. (۱۳۷۸). *مهرداد ایرانیان بدیهه‌سرای معماری*. معمار، ۷(۷)، ۱۰-۲۱.
- زارع، فریده؛ جعفری، فرزاد و کاراندیش، محمدعلی. (۱۳۸۹). *فارس کهن سرزمین جاویدان*. شیراز: نشر رخسید.
- *سالنامه آماری شهر شیراز*. (۱۳۸۹). تاریخ مراجعه ۱۳۹۸/۰۸/۲۲ قابل دسترس در: <https://portal.shiraz.ir/Modules/ShowFramework.aspx?FrameworkPageType=SEC&RelFacilityId=1115&TabID=247>
- *سالنامه آماری شهر شیراز*. (۱۳۹۵). تاریخ مراجعه ۱۳۹۸/۰۸/۲۲ قابل دسترس در: <https://portal.shiraz.ir/Modules/ShowFramework.aspx?FrameworkPageType=SEC&RelFacilityId=1115&TabID=247>
- سعیدی، مهدی؛ حبیبی، کیومرث و شیعه، اسماعیل (۱۳۹۶). *سنجش و ارتقای کیفیت نمایانگرهای کارکردی و اجتماعی دروازه‌های ورودی و خروجی شهر در راستای توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر بانه)*. *گردشگری شهری*، ۴(۳)، ۱۸-۱.
- صداقت کیش، جمشید. (۱۳۸۳). *کهن‌ترین تصاویر فارس (تا قبل از پیدایش دوربین عکاسی)*. شیراز: انتشارات تخت جمشید.
- طرح جامع شیراز. (۱۳۵۱). تلخیص عبدالحمید اشراق، مصوب ۲۵/۴/۱۳۵۱. تهران: مهندسان مشاور دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا - مؤسسه مطالعه و تحقیقات.
- عبدالله دخت، مهدیه. (۱۳۹۵). ورودی شهرها و طراحی آن‌ها بر مبنای سکانس‌بندی (نمونه موردی شهر کرمان). *اولین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست*، گروه مهندسین پایا شهر، بجنورد.
- فیضی، محسن و اسدپور، علی. (۱۳۹۲). تحلیل منظر کلان تاریخی شیراز بر اساس ترسیم‌های جهانگردان خارجی. *باغ نظر*، ۱۰(۲۴)، ۳-۱۲.
- قوام‌پور، انسیه. (۱۳۸۹). بررسی جنبه‌های ادراکی و عملکردی ورودی شهر تهران (از بزرگراه شمال). *منظر*، ۲(۹)، ۶-۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

خلیلیان، سیما؛ زندیه، مهدی و آل‌هاشمی، آپدا. (۱۴۰۰). در جست‌وجوی ورودی شیراز (بررسی تغییرات منظر ورودی شهر شیراز - دروازه قرآن - از پیش از قاجار تا امروز). *منظر*، ۱۳(۵۷)، ۷۸-۸۹.

DOI: 10.22034/MANZAR.2021.248100.2088

URL : http://www.manzar-sj.com/article_134218.html